

Erken Dönem Sosyalist Hareketlerde “Kadın” Düşüncesi (1908-1923)

Fatma Nesibe Çolak¹

Cansu Kaya²

Özet

Osmanlı'nın II. Meşrutiyet öncesi döneminde, azınlık gruplar arasında Avrupa'yla temastan dolayı sosyalizm daha popüler bir akım olmuştur. O dönemde Türkler azınlık grupların çıkardığı süreli yayınlar ve Avrupa'ya giden Osmanlı aydınları vesilesiyle sosyalizm ile tanışmıştır. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ile oluşan hürriyet havasında farklı fikirler, basın ve yayın faaliyetleri de artmıştır. Böyle bir ortamda sosyalizm akımı da toplumda gelişim göstermeye başlamıştır. Gelişim gösteren sosyalist solun kendi içinde hem Osmanlı döneminde hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk çeyreğinde çeşitli akımlar meydana gelmiştir. Böylece Türkiye'de sosyalist hareket siyasal ve toplumsal alanda kendine bir yer edinmiştir. Bu akımların yayımladığı süreli yayın, broşür ve belgelerde toplumun sorunlarıyla ilgili pek çok konu işlenmiştir. Bu konular arasında kadının emeği, sömürüsü ve konumu üzerine fikirler de mevcuttur. Bu çalışma kapsamında 1908-1923 yılları arasında yer alan sosyalist sol düşüncesindeki kadının durumuna, kadın sorununa ve kadın haklarına dair fikirlerinin ele alınması amaçlanmıştır. Buradan hareketle öncelikle uluslararası Marksist teorisyenlerin kadın üzerine düşünceleri tartışılacaktır. Akabinde ise söz konusu dönem aralığında var olan sosyalist akımlar kısaca tanıtılacaktır. Son olarak da 1908-1923 yılları arasında yer alan sosyalist akımların yayımladığı süreli yayınlardaki, belgelerdeki ve broşürlerdeki “kadın” üzerine fikirleri, söylemleri ve politikaları irdelenecektir. Bu irdeleme sırasında uluslararası Marksist literatürden hangi noktalarda etkilendikleri de çalışma içerisinde verilecektir. Çalışmanın yöntemi, nitel araştırmalar arasından betimsel analiz ile yapılmıştır.

1 Dr., Bağımsız Araştırmacı, fnesibecolak@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0009-9832

2 Dr., Bağımsız Araştırmacı, cansukaya932@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8746-7321

Giriş

İkinci Meşrutiyet öncesinde Selanik, farklı siyasi faaliyetler ve fikir hareketleri açısından oldukça elverişli bir mekân örneğidir. Şehir, Türklerin yanı sıra Yahudi, Rum, Bulgar, Sırp ve bazı Avrupalılardan oluşan bir nüfusa sahiptir. Ayrıca burada faaliyet gösteren yabancı konsolosluklar, şirketler, ticari temsilcilikler ve benzeri yapılar da şehrin mozağinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu çeşitliliğin etkisiyle Avrupa ile daha kolay ilişkiler kurabilen Selanik’te, Yahudi, Rum ve Bulgar aydınları arasında sosyalizm hızla gelişmiştir. Bu gelişim yayımlanan kitap, risale, dergi ve gazetelerle daha geniş bir alana yayılmaya başlamıştır (Tevetoğlu, 1966: 14). Sosyalizmin yalnızca azınlık gruplarda değil, aynı zamanda Avrupa’ya giden Osmanlı aydınları arasında da yayılmaya başlaması bu dönemin önemli bir özelliğidir. Sosyalist hareketlerin İngiltere ve Fransa gibi ülkelerdeki eylemleri ve yayımladıkları eserler, Osmanlı basınında geniş bir yer bulmuştur (Sala, 2021: 15). İkinci Meşrutiyet ile Osmanlı’nın büyük şehirlerinde toplumsal ve siyasal yaşamda bir hareketlilik oluşmuş, çeşitli dernekler kurulmuş ve gazeteler ile kitaplar basılmaya başlanmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak işçi hareketleri ve grevler de sosyalist hareketin esas yolculuğunu başlatmıştır (Tunçay, 2019: 39). Sosyalist çevrelerin yayımladıkları broşürlerde, programlarda ve süreli yayınlarda birçok toplumsal mesele ele alınmıştır. Bu meselelerden biri de kadın ve kadın sorunlarıdır.

Literatürde sosyalizm ve kadın üzerine çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Ancak bu çalışmalar genellikle sosyalist feministler çerçevesinde ele alınmış, sosyalist hareketlerin kadın meselesine nasıl yaklaştığına dair tartışmalar ise daha az tartışılmıştır. Bu noktada Zihnioğlu’nun *“Türkiye’de Solun Feminizme Yaklaşımı”* (2018) adlı kitap bölümü, sosyalizm ile kadın arasındaki ilişkiyi Osmanlı’dan günümüze kadar geniş bir perspektifte inceleyerek bu boşluğu kısmen doldurmuştur. Ancak bu çalışmada sosyalist hareketlerin kadın üzerine fikirleri, sadece literatür taramalarıyla değil, sosyalist akımların süreli yayınları, broşürleri ve belgeleri dahil edilerek ele alınmıştır. Böylece Zihnioğlu’nun çalışmalarından ayrılan bir bakış açısı geliştirilmiştir. Ayrıca erken dönem sosyalist hareketler arasında yer alan Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası’nın (TİÇSF) yayın organı Aydınlik dergisinde kadınla ilgili argümanlar, *“Marksist Düşünce”* *“Kadın” İmgesi: Aydınlik Dergisi Örneği (1921-1925)”* (Çolak, 2024) başlıklı çalışmada detaylı olarak incelenmiştir; bu nedenle bu çalışma kapsamında ele alınmamıştır.

Bu çalışma, 1908-1923 yılları arasında sosyalist solun kadın hakları ve kadın sorunları konusundaki düşüncelerini irdelemeyi amaçlamaktadır. Bunun için ilk olarak uluslararası Marksist literatürdeki önemli teorisyenlerin

kadın üzerine söyledikleri analiz edilecektir. Bu teorik temellerin, Türk sosyalist hareketi üzerindeki etkilerini incelemek ise çalışmanın bir diğer amacını açığa çıkarmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde, bu dönemde hangi sosyalist akımların hangi yıllar arasında varlıklarını sürdürdüğü kısaca özetlenecek; üçüncü bölümde ise 1908-1923 yılları arasında sosyalist solun kadın üzerine fikirleri ve politikaları detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Bu çalışma, sosyalist feministlerden ziyade sosyalist hareketlere odaklanarak, bu dönemdeki sosyalist solun kadınla ilgili söylemlerini sunmayı hedeflemektedir. Çalışmanın yöntemi, nitel araştırma yöntemlerinden betimsel analiz olarak belirlenmiştir.

1. Marksizm’de Kadın Özgürlüğü: Üretim İlişkileri, Özel Mülkiyet ve Sosyalizm

Marksizmin öncülleri olarak kabul edilen Karl Marx ve Friedrich Engels, işçi sınıfını insanlığın kurtuluşunun temel öznesi ve tüm sınıfların özgürlüğünü sağlayacak gücün taşıyıcısı olarak görmüşlerdir (Rowbotham, 2020: 72-73). Bu bakış açısına göre, kadın da işçi sınıfının bir parçası olduğundan, kadının özgürlüğü ve kurtuluşu, işçi sınıfının özgürlüğünden bağımsız bir şekilde ele alınmamıştır. Marksizm çerçevesinde kadınların maruz kaldığı baskı ve sömürüye yönelik çözüm önerileri, Engels, Marx, August Bebel ve 19. yüzyılın diğer devrimcilerinin görüşleriyle bir araya getirilmiştir (Akal, 2008: 44-45). Bu bölümde, Marksizmin öncülleri olarak kabul edilen teorisyenlerin kadın meselesine dair görüşleri tartışılacaktır.

Engels, kadınlara uygulanan baskı ve sömürünün sınıflı toplum yapısının bir sonucu olduğunu ileri sürmektedir. Özellikle *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* adlı eserinde, mülkiyetin sınıf ve cinsiyetle olan ilişkisini nasıl dönüştürdüğünü analiz etmiştir. Engels, burada toplumsal yapıda kadınların özgür ve eşit bireylerden, ekonomik olarak bağımlı eşlere nasıl dönüştüğünü tarihsel bir perspektifle sunmuştur (Sacks, 1975: 212-213). Bunun yanında toplumun erken dönemlerinde üretim araçlarının kabilenin ya da klanın ortak mülkiyetinde olduğunu belirtmiştir. Bu tür bir toplum düzeninde, üretim yalnızca temel ihtiyaçların karşılanmasına yöneliktir ve fazla bir ürün üretilmemiştir. İnsanlar yalnızca geçim ihtiyaçlarını sağlamak için üretim yapmışlardır. Engels, burada aileyi tanımlayan temel unsurun ekonomik işlev olduğunu vurgulamaktadır. Erken dönemde ekonomik bir işlev (üretim, tüketim, mülkiyet sahipliği vb.) olmadığı için, aile de henüz mevcut değildir.

Sınıflı toplum öncesi dönemde kadınlar, annelik görevleriyle üretici emeği birlikte yürütmektedir. Örneğin, toplayıcılık ve ekim işlerine katılan

kadınlar, aynı zamanda yanlarında bulundurdıkları ya da diğer yetişkinlere emanet ettikleri çocuklarına bakmaktadır. Bu evrede hane içi üretim yaygın olduğundan, kadınlar üretimde merkezi bir rol oynamış ve cinsiyete dayalı bir eşitsizlik ortaya çıkmamıştır (Smith, 2016: 41). Ancak tarımsal faaliyetlerin artmasıyla birlikte kadınların üretimdeki konumu ve cinsiyete dayalı iş bölümü değişmeye başlamıştır. Engels’e göre, tarım toplumunda erkeğin görevi yiyecek temini ve bu işi gerçekleştirmek için gerekli tarım aletlerini sağlamaktır. Bunun sonucunda erkekler üretim araçlarının sahibi konumuna yükselirken, kadınlar ev içi işlere yönlendirilmiş; bu ayrışma aile içinde erkeği kadından daha önemli bir konuma taşımıştır (Engels, 1987: 60). Üretim araçlarına sahip olan erkek, böylece bir ölçüde mal varlığını da elinde tutar hale gelmiştir. Ana soyluluk esasına dayalı komünal düzende kadınların hane içindeki konumu üstünken, erkeklerin üretim araçları üzerindeki egemenliği “analık hukukunu” gerileterek baba soylu sistemi beraberinde getirmiştir (Vogel, 2015: 142-143). Engels (1987: 62) ise bu durumu “*Analık hukukunun yıkılışı, kadın cinsin büyük tarihsel yenilgisi oldu*” sözleriyle ifade etmiştir.

Saban kullanımı ve gelişmiş sulama teknikleriyle birlikte tarımsal üretim artınca, toplumlar yerleşik hayata geçmiş ve doğadan yalnızca temel geçim gereksinimlerinin ötesine üretim yapmaya başlamıştır. Bu durum “artığın” ilk birikimine veya zenginliğine yol açmış ve akabinde ilk sınıflı toplumların ortaya çıkışına da zemin hazırlamıştır. Engels’e göre, sınıflı toplumların ortaya çıkışıyla birlikte yönetici ve yönetilenlerde olduğu gibi, erkekler ve kadınlar arasındaki eşitsizlik de belirginleşmiştir. Şöyle ki henüz klan temelli paylaşımda üretim fazlası tüm üyeler arasında eşit dağıtılırken, yerleşik hayata geçildikten sonra üretim artıkları büyümüş ve zenginliğin paylaşımı eşitsizleşmiştir. Bu süreç, bir grubun diğerleri üzerinde güç kazanmasına yol açmıştır (Smith, 2016: 39-40).

Engels (1987: 62), yeni ekonomik düzenin kadınları baskı altına aldığını, erkeğin hem ev içinde hem de toplumsal ilişkilerde yönetimi ele geçirdiğini, kadını aşağılayarak köleleştirdiğini ve sadece “keyif ve çocuk doğurma aracı”na dönüştürdüğünü düşünmektedir. Engels’e göre, özel mülkiyeti kuşaktan kuşağa miras yoluyla aktarmak için tek eşli aile biçimine ihtiyaç vardır; bu nedenle tek eşlilik ile özel mülkiyet arasında doğrudan bir ilişki kurulabilmektedir (Leacock, 1981: 41). Tek eşlilik, kadına dayatılan toplumsal bir standart olarak ortaya çıkmakta; erkeğin servetini meşru bir şekilde çocuğuna aktarmasını sağlayacak babayı garanti etme amacını taşımaktadır. Bu bağlamda cinsler arasındaki mücadele de sınıf ilişkileriyle aynı anda görülmektedir (Engels, 1987: 70). Tek eşli aile sisteminin yükselişinden sonra, evlilikte eş seçimini artık “çıkar” belirler hale gelmiştir.

Engels'e göre proletarya içinde tek eşlilik kurumunun temelleri yıkılmıştır; çünkü korunacak ya da miras bırakılacak bir mülkiyet kalmadığından, erkeğin üstünlüğünü sürdürmesine temel oluşturan ortak dürtü ortadan kalkmıştır. Ayrıca proleter hanede kadınlar ücretli emeğe giderek daha fazla katıldıkları ve bu sayede ekonomik bağımsızlık kazandıkları için erkek üstünlüğünü besleyen yapı çökmüştür. Engels yine de tek eşliliğin törelere yerleştiğini ve geriye kalan erkek üstünlüğünün bu töre kalıntılarından kaynaklandığını vurgulamaktadır. Eğer proleter hanede hâlâ erkek üstünlüğü varsa, bu ancak töresel bir kalıntıdan ibarettir (Engels, 1987: 76-77).

Ataerkil ve tek eşli evliliğin gelişimi, ev yönetimini kamusal nitelikten özel nitelikliliğe doğru itmiştir. Bu süreçte aile emeği, toplumsal üretime katılmayan kadınlar için “özel hizmet”e dönüşmüş, ev kadını, toplumun geri kalanı adına baş hizmetçi konumuna itilmiştir. Engels bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“Kadın, eğer ailenin özel hizmetiyle ilgili görevlerini yerine getirmek isterse, toplumsal üretimin dışında kalır ve bir şey kazanamaz; buna karşılık, eğer toplumsal üretime katılmak ve kendi hesabına kazanmak isterse, ailesel görevlerini yerine getirmekten uzak kalır. Kadın için bütün çalışma kollarında, fabrikadaki gibi, doktorluk ve hukukçulukta da durum budur. Modern karı-koca ailesi, açık ya da gizli, kadının evsel köleliği üzerine kurulmuştur”

Bu bağlamda tek eşli aile sistemi içinde erkek burjuva, kadın ise proleter rolünü üstlenmektedir (Engels, 1987: 78-79). Daha önceki toplumlarda toplumsal alanda önemli yere sahip olan kadın, tek eşli ailenin kurumsallaşmasıyla hem toplumdan dışlanmış hem de ekonomik anlamda bağımlı kılınarak ikincil bir konuma düşmüştür. Fakat sanayi ile proleter kadınlar üretime katılma imkânı bulmuş ve aile içi görevlerini sürdürmekte zorlanır hâle gelmiştir (Vogel, 2015: 146).

Engels, sınıf çelişkisi ile aile içindeki çatışmanın iç içe geçmiş bir yapıda olduğunu savunmaktadır. Ona göre, aile içindeki cinsiyet temelli çatışma ancak üretim araçlarının toplumsallaştırılmasıyla ortadan kalkacaktır. Bu noktada tek eşli aile sisteminin toplumsal birim olma işlevi sona ermekte ve özel ev idaresi kamusal bir sanayiye dönüşmektedir. Örneğin çocuk bakımı ve eğitiminin kamusal bir hizmet haline gelmesi bunu açıklamaktadır. Engels, kadın ve erkek arasındaki gerçek eşitliğin ancak her ikisinin de sermaye tarafından sömürülmesinin ortadan kalktığı durumda gerçekleşebileceğini vurgulamaktadır (Vogel, 2015: 147,151).

Marx da kadının ezilmişliğini ve özel alana hapsedilmesini üretim ilişkilerinin dönüşümü ve özel mülkiyetin ortaya çıkışına bağlamaktadır. Özel mülkiyetin hüküm sürdüğü koşullarda, kadınların sahip olunacak ve yararlanılacak nesneler gibi görüldüğünü belirtmektedir. Bu nedenle kadınların özgürlüğünü ancak sosyalizmle mümkün görmüştür (Brown, 2016: 56-57). Marx’a göre, sınıflı toplumun ortadan kaldırılması kadının özgürlüğü için yeterliyken, Engels’e göre kadının sanayinin bir parçası olarak evden çıkması erkek egemenliğini büyük ölçüde sarsacaktır. Her ne kadar bu tek başına yeterli olmasa da önemli bir koşuldur (Brown, 2016: 244). Engels, sosyalizmin tüm cinslerin sömürüsüne son vereceğini ve dolayısıyla kadının sömürüsünü ve haklarının gaspını da ortadan kaldıracağını savunmaktadır.

Marx ve Engels ile kadınların ezilmişliği ve sömürüsünü inceleyen bir diğer önemli düşünür de Alman Sosyalist Demokrat Parti (SPD) üyesi August Bebel’dir. Bebel’in *Kadın ve Sosyalizm* adlı eseri, kadınların maruz kaldığı baskı ve eşitsizlik sorunları üzerine yaptığı kapsamlı çözümlemelerle bu alandaki temel başvuru kaynaklarından biri hâline gelmiştir. İlk baskısı 1879’da çıkan eser, Bebel tarafından yıllar içinde tekrar tekrar düzeltilip genişletilmiş, dokuzuncu baskıda Engels’in *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* adlı eserindeki analizlerden parçalar eklenmiştir. Bebel, eserin birinci bölümünü Engels’in analizleri doğrultusunda yeniden yapılandırmıştır (Vogel, 2015: 160-162). Eserin ilk bölümünde ataerkinin anaerkinin yerini almasıyla birlikte evliliğin bir alım-satım ilişkisine dönüştüğünü vurgulamış ve bu durumu “*Anaerki, komünizmi ve herkesin eşitliğini meydana getirmişti. Ataerki ise kişisel mülkiyetin egemenliğini, aynı zamanda da kadının bastırılmasını ve tutsaklığını meydana getirdi*” sözleriyle ifade etmiştir. Bu bağlamda Bebel, ataerki düzende kadından mutlak iffet beklendiğini, kadının karar alma mekanizmalarından tamamen uzaklaştırıldığını ve aşağı bir varlık olarak görüldüğü bir dönemin başladığını savunmuştur (Bebel, 2019: 51-52). Bebel, bu analizini Engels’in eserinden hareketle sistematikleştirmiş ve aile ile özel mülkiyet arasındaki ilişkiyi ayrıntılı bir biçimde ortaya koymuştur. Böylece, üretim sistemleri ve emek ürünlerinin dağılımı değiştikçe, cinsler arası ilişkilerin de eş zamanlı dönüşüm geçirdiğini ileri sürmüştür (Vogel, 2015: 162).

Bebel, burjuva toplumunda kadının ikincil konuma itildiğini ve erkeğin kadına efendi gözüyle baktığını belirtmektedir. Bu toplumlarda evlilik ve cinsellik doğal olmaktan çıkarak yalnızca “bedenin ihtiyaçlarının ihmal edilmemesi” ve “doğal dürtülerin tatmini” gerekçeleri gerçek ve meşru sayılırken; evlilik, kadını meşru çocuk doğuracak bir makineye dönüştürmüştür. Bu düzen içinde kadın, ev işleriyle meşgul olup eşine hizmet eden ve çocuk doğuran bir konuma hapsedilmiştir. Bebel, burjuva

evliliklerinin aşk unsuru barındırmamasının fuhuş sorununun artmasına yol açtığını da savunmuştur. Erkek, servet ve toplumsal statü kazanmak için yaptığı evlilikte aşkını karşılamak üzere metres tutarken; işçi sınıfı içinde aşk, hâlâ evliliğin temel sebebi olmasına rağmen, bu evlilikler de kadınların ücretli emekte daha fazla sömürülmesine neden olmaktadır (Bebel, 2019: 119-158).

Burjuva toplumlarda kadın, ekonomik ve toplumsal açıdan erkeğe bağımlı kalmak zorunda olduğu için evlilik tek geçim aracı hâline gelmiştir. Bu durum, kadını erkeğin malı konumuna indirgemıştır (Bebel, 2019: 176). Kadının ezilmişliği ve bağımlılığı ekonomik açıdan özgür olamadığı ve ekonomik bağımlılığa dayandığı için evlilik bir nevi kadının destek aracı haline gelmiştir. Bebel'in görüşüne göre kadın, ancak ekonomik ve toplumsal bağımsızlığı sağladığında özgürlüğüne kavuşabilecektir. Sosyalist toplumda ise kadının hem ekonomik hem de toplumsal açıdan bağımsızlaşacağı, baskı ve sömürünün ortadan kalkacağı ve erkeklerle eşit haklara sahip olacağı öngörülmektedir. Böylelikle evlilik, çıkar aracı olmaktan çıkarak duygusal temellere dayanan özel bir anlaşmaya dönüşecektir. Mülkiyet aktarımı ortadan kalktığında, kadının özgürlüğü temelde güvence altına alınmış olacaktır. Sonuçta, sınıf egemenliğinin yok olduğu bir ortamda, erkeğin kadına yönelik egemenliği de ortadan kalkacaktır (Bebel, 2019: 515-522).

Bolşevik Devrimi, yalnızca Rusya'yı değil, aynı zamanda uluslararası sosyalist hareketi de dönüştüren etkiler yaratmıştır. Vladimir İliç Lenin, kadınların ikincil konumda kalması ve eşitsizliğe maruz kalması gibi özgün sorunları kendi Marksist perspektifinden ele almıştır (Vogel, 2015: 182-185). Lenin, Rusya'da kadınların toplumsal emeğe katılımının önemini vurgularken, Marksist kurama dayalı analizler de sunmuştur. Buna göre, kapitalist toplumlarda kadının ezilmişliği iki boyutludur: Siyasal eşitsizlik ve eve hapsolme. Bu ikinci boyut, Lenin tarafından özellikle ön plana çıkarılmıştır (Vogel, 2015: 188). Kadının "ev kölesi" olarak tanımlanması, kapitalist düzende eşitsizliğin açık bir ifadesidir; zira özel mülkiyetin hüküm sürdüğü her ortamda kadın tam anlamıyla eşit olamaz. Lenin'in bu durumu özetlerken kullandığı ifadelerinden biri şöyledir: *"Burjuva demokrasisi tantanalı cümlelerin gösterişli kelimelerin, tumturaklı vaatlerin, güzel özgürlük ve eşitlik sözlerinin demokrasisidir. Bütün bu cümleler, kadının köleleştirilmesini ve eşitsizliğini, emekçilerin ve sömürülenlerin köleleştirilmesini ve eşitsizliğini gizlemektedir"* Bu bağlamla Lenin, sosyalist ülkelerde bu aldatıcı vaatlerden vazgeçilerek kadınların gerçek özgürlüğünün ancak sosyalizmle mümkün olacağını savunmuştur. Dolayısıyla, Lenin'e göre kadınlar mutlaka sosyalist mücadeleye katılmalı ve kendi kurtuluşlarını bizzat örgütleyerek gerçekleştirmelidir. Kadının özgürlük mücadelesi sosyalizmle

eklemlenmediği sürece, burjuva hareketi olarak kalmaya mahkûmdur (Lenin, 1975: 39-43). Lenin (1975: 39), “*Emekçi kadınların büyük bir çoğunluğu, göze çarpan bir şekilde katılmazsa sosyalist devrim olamaz*” diyerek kadınları devrimci özne hâline getirme gerekliliğini vurgulamaktadır. Böylelikle devrimin başarısını, kadınların sosyalizme katılma derecesine bağlı olduğunu savunan Lenin, kadınları Bolşevik Parti etrafında örgütlenme ve sömürü düzenine karşı mücadeleye dâhil etme görevine büyük önem atfetmiştir. Bolşevik Devrimi’ndeki “*Ezilen cinsiyete özgürlük ve eşitlik!*” sloganı, bu çabanın simgelerinden biri olarak tarihe geçmiştir. Böylece Lenin, kadınları devrimci ordunun etrafında toplamıştır (Popova, 1999: 23-31).

Bolşevik Devrimi’nde önemli bir rol oynayan Aleksandra Kollontay (2022: 137), Lenin’in bu yaklaşımının kadınları Sovyetler Birliği’nin kuruluş sürecine çekme konusunda başarılı olduğundan bahsetmiştir. Buradan hareketle Sovyetler Birliği’nde kadınlar için bir dizi karar alınmıştır. Kollontay’a göre, Sovyetler Birliği’nde kadınların hukuksal eşitliklerinin anayasada güvence altına alınması, asıl olarak sosyalist sistem sayesinde mümkün olmuştur. Bu kapsamda alınan kararlar arasında şunlar bulunmaktadır: Kadınlara doğum öncesi ve sonrası ücretli izin ve ödenek sağlanması, işyerlerindeki görevlerinin, analık izni süresince korunması, halk kantinleri, anaokulları, oyun alanları ve kreşlerin yaygınlaştırılması. Kollontay, tüm bu kararların arkasında “*kadınlar olmadan sosyalist toplum kurmanın imkânsız olduğu*” düşüncesinin yattığını vurgulamıştır. Çünkü Lenin’e göre, devrimin ve sosyalist toplumun temellerini kadınların aktif katılımıyla inşa etmek mümkündür (Popova, 1999: 34).

2. 1908-1923 Yılları Arasında Yer Alan Sosyalist Ana Akımlar

1908’de İkinci Meşrutiyet’in ilanı ile Osmanlı’da “sosyalizm” akımı hızla kök salmıştır (Tevetoğlu, 1966: 14). 1910 yılında Hüseyin Hilmi (İştirakçi Hilmi) öncülüğünde Osmanlı Sosyalist Fırkası (OSF) kurulmuştur (Sayılğan, 1976: 74). Ardından OSF’nin yayın organı olarak sayılabilecek *İştirak* dergisi yayımlanmaya başlanmıştır, ancak dergi 17. sayısının ardından Divan-ı Harb-i Örfi kararıyla kapatılmıştır. *İştirak*’in kapatılması sonrasında kısa süreliğine yayımlanan İnsaniyet gazetesi ancak iki sayı kadar yayımlanmış, *İştirak* üzerindeki yasak kaldırılınca dergi yeniden yayımlanmaya başlanmıştır. Fakat bu da çok uzun sürmemiş ve 20. sayısında dergi tekrar kapatılmıştır. OSF, bu baskıya rağmen iki sayı yayımlanan *Sosyalist* gazetesini çıkarmayı denemişse de o da yalnızca iki sayı yayımlanabilmiştir. Ardından İnsaniyet adıyla yeniden üç sayı yayımlanmış, ancak üç sayıdan sonra süresiz şekilde kapatılmıştır. Son olarak OSF, *Medeniyet* gazetesini çıkarmayı denemiştir, fakat o da iki sayıdan fazlasına ulaşamamıştır. Nihayet 1912’de *İştirak* 28

sayıya ulaşana dek yeniden faaliyete geçmiştir. (Erdem, 2012: 55-56). 1913'te OSF ve tüm yayın faaliyetleri tamamen yasaklanmıştır.

Sosyalist çalışmalara ara veren Hüseyin Hilmi, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından İstanbul'a dönmüş, 1919-1922 arasında Türkiye Sosyalist Fırkası'nı (TSF) kurmuştur (Bora, 2017: 628; Çapanoğlu, 1964: 61). TSF fikirlerini yaymak üzere *İdrak* gazetesini çıkarmıştır (Cerrahoğlu, 1975: 107). Hüseyin Hilmi'nin 1922'deki ölümüyle birlikte TSF de siyasi arenadan silinmiştir (Akdere ve Karadeniz, 1994: 31).

1920'de Anadolu'da kurulan Yeşil Ordu adlı gizli dernek, Meclis'te Halk Zümresi grubu altında örgütlenmiştir. Bu cemiyetin yayın organı *Seyyare Yeni Dünya*'dır. Halk Zümresi ile gizli Türkiye Komünist Partisi (TKP) çevreleri, 1920-1923 arasında Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nı (THİF) oluşturmak üzere iş birliği yapmıştır (Bora, 2017: 630). THİF, gizli TKP'nin yasallaşma girişimi olarak değerlendirilmektedir (Akbulut ve Tunçay, 2016: 126). THİF'in faaliyetleri iki döneme ayrılmaktadır. Birinci dönem (7 Aralık 1920) Tokat Mebusu Nazım, Bursa Mebusu Şeyh Servet, Afyonkarahisar Mebusu Mehmet Şükrü, Baytar Salih Hacıoğlu ve Ziyetullah Nuşirevan tarafından kurulmuştur (Darendelioğlu, 1976: 83). Ancak sadece iki ay süren bu dönemde, Çerkes Ethem isyanının yarattığı karışıklıkla sol hareketler bastırılmış ve THİF kapatılmıştır (Akbulut ve Tunçay, 2016: 127-128). 1921'in başlarında sol akımların bastırılması sonucunda THİF'in yöneticilerinden bazıları tutuklanmış, yayın ve faaliyetleri aksamıştır. Sakarya Savaşı sonrasında çıkarılan af kanunu ile serbest kalan solcular sayesinde THİF ikinci dönemine geçerek yeniden faaliyete geçmiştir. İkinci dönemde, 1922'de Yeni Hayat dergisi yayımlanmaya başlanmıştır (Tunçay, 2019: 356-358).

Türkiye'de sol hareketler arasında önemli bir yere sahip olan ve yerli komünistlerce esas parti olarak kabul edilen TKP'nin kuruluşu, Mustafa Suphi'nin sosyalizm düşüncesini benimsemesiyle başlamıştır. Mustafa Suphi, 1914'te siyasal mülteci olarak sığındığı Çarlık Rusya'sında Bolşeviklerle temas kurmuş ve Ekim Devrimi sonrası Moskova'ya giderek devrimcilerle birlikte *Yeni Dünya* gazetesini yayımlamaya başlamıştır. 1919 Mart ayında toplanan Üçüncü Enternasyonal'in ilk kongresine Türkiye delegesi olarak katılan Suphi, Sovyet Devrimi'nin ardından Azerbaycan'daki gelişmelerle Bakü'ye yerleşmiş ve burada önceden var olan TKP'yi dağıtarak yeniden örgütlemiştir (Tunçay, 2019: 329-332). Böylece TKP 10 Eylül 1920'de Bakü'de resmen kurulmuştur (Tevetoğlu, 1966: 82). Ancak 1921 yılında Mustafa Suphi ile TKP'nin kurucu üyeleri Karadeniz'de öldürülmüş, bu olay sonucunda Anadolu'daki komünist örgütlenmeler zayıflamış ve özellikle

1920’lerin ortalarından itibaren bu gerileme daha da belirgin hâle gelmiştir (Çetinkaya ve Doğan, 2018: 311).

3. 1908-1923 Yılları Arasında Sosyalist Harekette Kadın Düşüncesi

3.1. Kadının Sömürülmesi: Üretim İlişkileri ve Özel Alan Sınırları

Türk sosyalist hareketinin kadının ezilmişliği, sömürülmesi ve kadın haklarına dair söylemleri incelendiğinde, Klasik Marksist yaklaşımın “kadın” konusuna ilişkin temel tezlerinin büyük ölçüde benimsendiği görülmektedir. Osmanlı sosyalist hareketinin öncülerinden OSF’nin yayın organı olarak yayımlanan *İştirak* dergisinde, sosyalist düşüncenin kadınlar arasında da yaygınlaşmasından duyulan memnuniyet açıkça ifade edilmiştir. Bu kaynaklarda kadınlar erkeklerin özünü tamamlayan bir toplumsal sınıf olarak tanımlanmış ve kadınların toplum yararına sunduğu katkıların önemi vurgulanmıştır. Öte yandan, kadınların bilimsel alanda geri kaldığı kabul edilmişse de hızla ilerledikleri ve gelişme kaydettikleri yönünde olumlu değerlendirmelere yer verilmiştir (Elmalı Belediye Reisizade Ferruh Niyazi, 15 Mayıs 1326 [1910]: 209-210).

OSF ve yayın organı *İştirak*, bu topraklarda sosyalizme dair ilk düşünsel tomurcuklar arasında yer almaktadır. Ancak bu erken dönem sosyalist hareket, Marx ve Engels’in teorilerini düşünsel olarak tam anlamıyla içselleştirememiş olmanın da etkisiyle bazı eksiklikler barındırmaktadır. Bu bağlamda kadınlar sınıf mücadelesinin aktif öznesi olarak değil, çoğunlukla destekleyici bir unsur olarak konumlandırılmıştır. OSF’nin 1910 yılında yayımladığı program ve beyannamelerinde kadınların toplumsal eşitsizliğini gidermeye yönelik somut bir politikaya ya da düzenlemeye yer verilmemesi, bu yaklaşımın en açık göstergelerinden biridir. Ancak ilerleyen yıllarda parti çevresinde kadın meselesine ilişkin düşünsel bir dönüşümün izleri gözlemlenmeye başlanmıştır. Bu değişimin somut bir göstergesi, OSF Paris Şubesi’nin 1912 yılında yayımladığı Islahat Programı olmuştur. Söz konusu programda kadınlara ilişkin özel maddelere yer verilmiş ve toplumsal cinsiyet eşitliği yönünde bazı adımlar atılmıştır. Programda medeni kanunda kadınları erkeklerle eşit saymayan hükümlerin kaldırılması, kadınların gece çalıştırılmasının yasaklanması ve hamile kadınlara doğumdan önce ve sonra altı haftalık izin verilmesi gibi düzenlemeler yapılmıştır (Tunaya, 1998: 290-291).

OSF’nin ardından 1919 yılında kurulan TSF ise programında kadınların gece çalıştırılmasının yasaklanmasına ilişkin madde özelinde kadınlara yer vermiştir (İdrak, 28 Nisan 1335 [1919]: 1). Hem TSF’nin yayın organı

olan *İdrak* gazetesinde hem de parti programında kadın meselesi ele alınmıştır. Bu bağlamda *İdrak*'ta kadının ezilmişliği ve sömürüsü, sosyalist bir perspektifle değerlendirilmiştir. *İdrak*'ta M.S. imzasıyla yayımlanan bir yazıda sosyalizmin faaliyet sahasında yer alması gereken talepler sıralanırken, kadınların erkeklere karşı boyun eğmesine yol açan yasal düzenlemelerin kaldırılması gerektiği vurgulanmıştır (M.S., 6 Temmuz 1335 [1919]: 2). Akabinde *İdrak*'ta çıkan bir başka yazıda kadınların sanayide çalışmasının aile yapısını sarstığı ifade edilmiş, kadının sabahtan akşama kadar fabrikada çalışmasının aile içindeki rollerini yerine getirememesine ve dolayısıyla ailenin bütünlüğünü tehdit eden unsurların ortaya çıkmasına neden olduğu belirtilmiştir. *İdrak*, iktisadi yapı ile aile kurumu arasında doğrudan bir ilişki kurarak, sanayileşmenin etkili olduğu aile yapılarında çözülme meydana geldiğini savunmuştur. Ancak bu çözülmenin nedeni olarak kadınların çalışmasını değil, aile bireylerinin sanayide çalışmaya zorunlu bırakılmasını göstermiştir. Başka bir deyişle erkek bireyin ailenin barınma, beslenme ve giyim gibi temel ihtiyaçlarını tek başına karşılayamaması nedeniyle kadın ve çocuklar da üretim sürecine dâhil olmakta ve bu durum tüm aile bireylerinin kapitalist üretim ilişkileri içerisinde sömürülmesiyle sonuçlanmaktadır (*İdrak*, 14 Temmuz 1335 [1919]: 2).

Klasik Marksist tezlerde kadının sermaye karşısında maruz kaldığı ezilme ve yoksullaşma süreçlerinin, onu fuhşa sürükleyen başlıca etkenlerden biri olduğu ilk bölümde ele alınmıştır. Bu bağlamda konuyu aydınlatan sosyalist yaklaşımlar arasında TSF'nin yayın organı *İdrak* ile THİF önemli örnekler olarak öne çıkmaktadır. TSF'nin 1920 tarihli *Sosyalistlik Nedir?* başlıklı broşüründe kapitalist sistemin aile yapısını zayıflattığı ve ahlaki değerleri aşındırdığı ileri sürülmüştür. Düşük ücretler ve ağır çalışma koşulları nedeniyle aile bireylerinin tamamının çalışmak zorunda kalması hem aile yapısını temelden sarsmakta hem de bireyleri ahlaki ilkelerden taviz vermeye zorlamaktadır (Toprak, 1977: 134–135). TSF'nin yayın organı *İdrak* gazetesinde bu hususun alt nedenleri yer almaktadır. *İdrak*'a göre, kadının yaşamı ve toplumsal konumu hakkında yeterli bilgiye sahip olmaması ve fiziksel/ruhsal dayanıklılığının yetersizliği onun hak arama mücadelesini engellemektedir. Bu nedenle haklarını savunamayan kadınlar, sermaye sahibi patronlardan hak ettikleri ücreti talep edememektedir. Ayrıca fabrikalarda kadın işçilerin gündelik ücretlerinin sistematik olarak azaltılması, yoksulluğun derinleşmesine yol açmaktadır. *İdrak*, bu koşullar altında kadının geçim yolları arayışıyla fuhşa sürüklendiğini belirtmekte ve bu nedenle fuhşun artık sadece ahlaki bir sorun olarak değil, toplumsal ve ekonomik bir sonuç olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Sonuç olarak gazete, fuhşun ortadan kaldırılmasının ön koşulu olarak

sermaye düzeninin sona erdirilmesini önermektedir (İdrak, 14 Temmuz 1335 [1919]: 2). Bu bağlamda kadınların yoksullukla ahlak arasında sıkışan toplumsal konumunun ancak sosyalizmle birlikte çözülebileceği yönünde bir yaklaşım benimsemiştir. THİF’in yayın organı *Yeni Hayat* dergisinde yer alan C. N. imzalı “*Fuhuş ve Fuhuşla Mücadele*” başlıklı yazıda ise fuhşun kendisinden ziyade bu olgunun arkasındaki yapısal nedenlerin sorgulanması gerektiği dile getirilmiştir. Açlık, yoksulluk ve sahipsizlik gibi etkenler, fuhşa sürükleyen başlıca sebepler olarak tanımlanmıştır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde artan geçim sıkıntısı ve kadınların savaş nedeniyle korumasız kalması, Osmanlı toplumunda fuhşun yaygınlaşmasının temel nedenleri arasında sayılmıştır (C. N., 2017: 62).

Klasik Marksist yaklaşımlar doğrultusunda, kadının kapitalist sistem altında maruz kaldığı ezilme, sömürü ve yoksullaşma süreçlerinin fuhşa iten temel nedenler olduğu ifade edilmiştir. Bu bağlamda sosyalist hareketler, fuhşu yapısal eşitsizliklerin ve yoksulluğun sonucu olarak görmekle birlikte onu hem ekonomik sömürü hem de ahlaki değerlerin aşınması bağlamında ele almıştır. Bu bağlamda kadının ezilmişliğini ve özel alana hapsedilmesini üretim ilişkilerindeki dönüşüme ve özel mülkiyetin ortaya çıkışına bağlayan Marksist teorisyenler, sosyalizm gerçekleşmeden yürütülen kadın hareketlerini çoğu zaman yüzeysel ve aldatıcı olarak değerlendirmiştir. Bu yaklaşıma göre, kadının maruz kaldığı gerçek eşitsizlik, sınıfsal sömürü ilişkileriyle doğrudan bağlantılıdır ve bu bağlamda sınıf temelli dönüşüm yaşanmadan toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanamayacağı savunulmaktadır.

Kadınların ayrı bir örgütlenme içerisinde yer alması fikri, yalnızca uluslararası Marksist literatürde değil, Türkiye sosyalist hareketi içinde de eleştirel bir bakışla karşılanmıştır. Kadın ve erkek arasındaki ayrımın vurgulanmaması, sınıf mücadelesi içinde iki cinsin yekpare bir bütün olarak ele alınması gerektiği yönündeki anlayış, dönemin sosyalist söyleminde de açıkça görülebilmektedir. 1920 yılında İstanbul Üniversitesi (Darülfünunu)’nde yapılan konferansta Rasih Nuri (İleri)’nin sarf ettiği “*Hanımlar, Beyler! Ben İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi adına söz söylüyorum. Bütün İstanbul amelesinin duygularına tercüman olduğumuza inanıyoruz. Bütün Türkiye işçi ve çiftçilerinin de fikirlerini temsil eylediğimizi sanıyoruz*” sözleri bu duruma örnek teşkil etmektedir (İleri, 2007: 206). Yine TKP’nin 1922’de yayımladığı risalelerinde yer alan *Maskeler Aşağı* başlıklı yazısında kadın ve erkek işçilerin birbirinden cinsiyet açısından ayrılmadığı, “*Türkiye’nin erkek kadın, Müslüman Hristiyan bütün işçileri!.. Türkiye tarihi ve bütün beşeriyet tarihi, bilâ tefrik-i cins ve mezhep bütün Türkiye işçilerinin zalimlere ve kan emicilere karşı müsterek kıyamını sabırsızlıkla bekliyor!*” sözleriyle vurgulanmaktadır (Tunçay, 2019: 613). Bu bağlamda, TKP lideri Mustafa

Suphi'nin yayımladığı *Yeni Dünya* gazetesinde kadın haklarını savunan feminist akıma ilişkin eleştirel bir tutum sergilendiği görülmektedir.

Yeni Dünya gazetesinde yayımlanan 28 Haziran 1920 tarihli “*Anadolu Kadınlığı ve Komünizm-1*” başlıklı metinde toplumdaki kadın konumu eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Burada kadının toplum yaşamında bir görevi olduğu, ancak haklara sahip olmadığı vurgulanmakta ve bu bağlamda kadın “amele” olarak nitelendirilmektedir. Bir diğer ifadeyle kadının yalnızca çalışmak ve üretmek için var olduğu, fakat düşünme, eleştirme ve siyasal-idari hayata katılma gibi haklardan yoksun bırakıldığı ifade edilmektedir. Metinde, insanlığın ilerlemesini sağlayan temel değerler olarak sunulan din, vatan ve millet ideallerinin, kadına herhangi bir toplumsal mevki sağlamadığı ve haklarını sistematik bir biçimde gasp ettiği ileri sürülmektedir. Dinî sistem; kadının ev işleriyle meşgul olması, çocuk yetiştirmesi, eşinin konforunu sağlaması ve ibadet gibi görevleri yerine getirmesi üzerine kuruludur. Vatan şiarı çerçevesinde kadınların, erkeklerle birlikte mücadeleye katılmalarına rağmen bu katkının toplumsal statüye yansımadağı belirtilmektedir. Millet ideali ise toplumsal yarar adına kadına bazı görevler yüklemekle birlikte, bu görevlerin karşılığında hak tanımamaktadır. Bununla birlikte yakın dönemde kadınların bazı küçük işlerde çalışmaya başlamasının umut verici bir gelişme olduğu aktarılmıştır. Ancak bu durumun kısa süreli olduğu ve kadınların kazanımlarının tekrar ellerinden alındığı ifade edilerek, mevcut eşitsizlik detaylı bir biçimde eleştirilmektedir. (Eşref kızı Nebahat, 2022a: 25-26). Bu doğrultuda *Yeni Dünya* gazetesinde, kadının burjuva devletlerinde sürekli olarak ihmal edildiği ifade edilmekte ve bu durumun kadının ayrı bir şekilde örgütlenmesiyle çözülemeyeceği savunulmaktadır. Kadın haklarında belirli bir dönemde yaşandığı ileri sürülen değişimin, metnin 1920 tarihli olması dikkate alındığında, Birinci Dünya Savaşı koşullarıyla sınırlı olduğu söylenebilmektedir. Bu bağlamda, Sabiha Sertel (2019: 40), *Büyük Mecmua*'da yayımlanan yazısında, Birinci Dünya Savaşı ile kadınlık konusunda belirli atılımların yaşandığını belirtmektedir. Sertel'e göre kadınlar, savaş döneminde ticarethane, fabrika ve kamu dairelerinde çalışmaya başlamış, böylece kamusal alandaki varlıklarını görünür kılmışlardır. Ancak *Yeni Dünya*'da yer alan metinde bu gelişmelerin yalnızca geçici bir döneme özgü olduğu ve savaş koşullarının sona ermesiyle birlikte kadınların yeniden eski konumlarına itildikleri vurgulanmaktadır. Bu nedenle kadınların bireysel haklarının peşine düşmeleri, anlamlı fakat sonuçsuz bir çaba olarak değerlendirilmektedir. Kadının toplumsal olarak erkeklerin gerisinde kaldığı ifade edilirken, bu sorunun çözümünün ise şu şekilde formüle edildiği görülmektedir: “*Ben, perişan insanlığı birleştirecek en büyük*

kabiliyeti komünizmde bulduğum gibi, kadınlığın kurtulmasını ve yükselmesini de bu yüksek ideolojide görüyorum” (Eşref kızı Nebahat, 2022a: 27).

Yeni Dünya yazarı Eşref kızı Nebahat’a göre, kapitalist sistemin güç ve fırsat eşitsizliklerine dayalı yapısında kadın, yalnızca estetik bir unsur ve süs objesi olarak konumlandırılmaktadır. Kapitalist devletlerde kadının toplumsal yeri, eğlence ve estetik bir unsur düzeyine indirgenmiş, kadının yaratılış özelliklerinden hareketle hayatının erkekten farklı olduğu savunularak ev içi rollerle sınırlandırılması gerektiği fikri dayatılmıştır. Özellikle annelik işlevine yapılan vurgu çerçevesinde kadının özel alana hapsedilmesini eleştiren Nebahat, bu durumun kadını da tıpkı işçi ve köylüler gibi mazlum ve ezilen bir konuma sürüklediğini belirtmektedir. Ona göre kapitalist toplumlar “ezen” ve “ezilen” olarak ikiye ayrılmaktayken kadın hem erkek hem de toplum tarafından çok yönlü biçimde sömürülmektedir. Kadının çocuk doğurması, ev işi yapması, ev içinde ücretsiz emek üretmesi, tarımda çalışması ve fabrikalarda işçi olarak istihdam edilmesi bu sömürünün farklı boyutlarını oluşturmaktadır (Eşref kızı Nebahat, 2022b: 45-50).

Sonuç olarak, erken dönem Türk sosyalist hareketi, kadının ezilmişliğini sınıfsal sömürüyle ilişkilendirmiş ve bu bağlamda kadınların özgürleşmesini sosyalist devrim idealine bağlamıştır. Kadınlara yönelik hak arayışlarının ancak genel sınıf mücadelesi içerisinde anlam kazanacağı savunulmuş, kadınların ayrı bir örgütlenme altında mücadele etmesi Marksist çizgiye aykırı ve burjuva eğilimli bir yönelim olarak değerlendirilmiştir. Kadının üretim sürecindeki rolü kabul edilmekle birlikte, kadın haklarına yönelik yaklaşımlar genellikle toplumsal cinsiyet perspektifinden ziyade ekonomik sömürü bağlamında şekillenmiştir. Bu düşünce çizgisi, Yeni Dünya gazetesinde yayımlanan yazılarda da açıkça görülmekte ve kadınların kapitalist düzende hem erkek hem de toplum tarafından çok yönlü biçimde sömürüldüğü belirtilerek kurtuluşun yalnızca komünizmle mümkün olduğu vurgulanmaktadır. Bu bağlamda kadınların özgürleşmesi, bireysel değil kolektif ve sınıfsal bir dönüşüm süreci olarak tanımlanmıştır.

3.2. TKP ve Doğu Halkları Kurultayı Çerçevesinde Kadınların Konumu

Sosyalist hareket içinde kadının hak ve özgürlüklerinin kapsamlı şekilde ele alınması Birinci Doğu Halkları Kurultayı’nda belirgin biçimde ortaya çıkmıştır. Kurultayda Birinci Dalga Feminist hareket eleştirilmekle birlikte talep edilen hakların sosyalist ideallerle uyumlu olduğu görülmüştür. 1-7 Eylül 1920 tarihleri arasında Bakü’de gerçekleştirilen Birinci Doğu Halkları Kurultayı’na toplam 1900 delege katılmış, bunların yalnızca 55’i kadın

olmuştur (Birikim, 8 Mart 2023). Türkiye adına kurultaya katılan 235 delegenin ise yalnızca 163'ünün ismi tespit edilebilmiştir. Bu 163 delegenin arasında yer alan dört kadın delegeden biri de Naciye Hanım'dır. Diğer kadın delegeler ise Nadejda Çepurnaya, Rabiye ve Fevziye'dir (Aslan, 2007: 227-230).

Türkiye adına Kurultay'a katılan Naciye Hanım³, feminist perspektifi reddederek, kadın sorunlarının yalnızca feminist taleplerle sınırlandırılmasına karşı çıkmıştır. Naciye Hanım, feministlerin kadınların peşesiz bir şekilde kamusal alanda var olma taleplerini ikincil bir mesele olarak gördüklerini ifade etmiş, ancak kadının toplumsal ilerlemesini, insanlığın genel gelişimiyle ilişkilendirmiştir. Ona göre, toplumsal yaşamda kadının aktif katılımı sağlanmadığında toplumsal gelişim eksik ve sınırlı kalacaktır. Naciye Hanım, Türk kadınlarının Birinci Dünya Savaşı sırasında erkeklerin yokluğunda cephe gerisinde üstlendiği rollerin—örneğin cephane taşımalarının—ileriye dönük bir kazanım olarak değerlendirilmesine karşı çıkmış ve benzer şekilde kadınlara açılan üniversite ve okulları “yapılması gerekenin binde biri” olarak niteleyerek yetersiz bulmuştur. Kadınların mücadelesinin yalnızca sınıfsal sömürüye karşı değil, aynı zamanda ataerkil tahakküme karşı da yürütüldüğünü vurgulayarak bu savaşın çok cepheli ve dolayısıyla daha zorlu olduğunu belirtmiş ve erkekleri bu mücadelede kadınları yalnız bırakmamaları konusunda uyarmıştır (Naciye Hanım, 1974: 3-4). Feminist söylemlere yönelik eleştirilerine rağmen, Naciye Hanım kendi radikal yaklaşımıyla alternatif bir kadın mücadelesi perspektifi ortaya koymuştur. Bu hususta Zihnioğlu (2018: 1112-1113), Naciye Hanım'ı “*feminist hareketi reddederek feminist tezleri savunmanın ilk örneklerinden biri*” olarak gördüğünü ifade etmektedir. Naciye Hanım (1974: 4), Kurultay'da şu hakları talep etmiştir: i) haklarda tam eşitlik, ii) eşit eğitim ve eşit iş, iii) çok eşliliğin kaldırılması ve evlilikte eşler arası hakta eşitlik, iv) kadınların yasal işlevlere kısıtlaması kabulü, v) her yerde kadın haklarının koruyucusu kurulların örgütlenmesi.

3 Naciye Hanım, Merkez Komitesi üyesi Kayserili Hilmi oğlu İsmail Hakkı'nın kız kardeşidir. 1920'de Sovyet Hükümeti'nin davetini kabul ederek Azerbaycan'a gelir ve Bakü Dârülmuallimâtı'na (Kız Öğretmen Okulu) müdire olarak tayin edilir. Ancak okulun hiç açılmaması ve kardeşi İsmail Hakkı'nın Ocak 1921'de öldürülmesi üzerine Nisan 1921'de İstanbul'a döndüğü düşünülmektedir. Naciye Hanım, Birinci Doğu Halkları Kurultayı'na Mustafa Suphi'nin başkanlığındaki TKP heyeti içinde katılır ve Kurultay'da kardeşi İsmail Hakkı da yer alır. İlk oylamada Kurultay Yürütme Kurulu'na kadın üye seçilememiş ancak Kurultay'ın son gününde Türkiye'den Naciye Hanım, Azerbaycan'dan Haber Şabanova ve Dağıstan'dan Tatu Bulach seçilmiştir. Son oturumun geç saatlerinde Naciye Hanım, “kadınların temsilcisi” olarak konuşma gerçekleştirir. Bu konuşmayı Türkçe olarak yapar ve Azerbeycanlı Şabanova Rusçaya çevirir (Bkz. Birikim, “Naciye Hanım'ın Doğu Halkları Kurultayı (1920) Konuşması”).

Birinci Doğu Halkları Kurultayı ile eş zamanlı olarak TKP'nin 10-16 Eylül 1920 tarihleri arasında Birinci Kongresi⁴ gerçekleştirilmiştir. Bu kongrede, Türk kadınının toplumsal konumu, karşılaştığı sorunlar ve hak talepleri üzerine yine Naciye Hanım söz almıştır. Naciye Hanım konuşmasında özellikle kadınların esareti meselesine odaklanmıştır. Ona göre, Türk kadını öncelikle aile yapısı içerisinde bir tür tutsaklık altındadır. Bu durumun temel nedeni, ekonomik sorumluluğun yalnızca erkeğe yüklenmiş olmasıdır. Naciye Hanım bu eşitsiz rol paylaşımının erkeğin ekonomik gücünü kullanarak kadını özel alana hapsedmesine ve üzerinde tahakküm kurmasına yol açtığını ileri sürmüştür. Kadının özel alana hapsedilmesini ve bu düzene boyun eğmesini ise onur kırıcı bir durum olarak tanımlamış ve bu durumun kısmen Birinci Dünya Savaşı'yla değiştiğini belirtmiştir. Savaş sırasında kadınların kamusal alana çıkmak zorunda kaldıklarını, bazı görevleri üstlendiklerini dile getirmiş ve bu sayede erkeklerin rollerini almaya çalıştıklarını ifade etmiştir. Ancak bu gelişmenin sadece sınırlı kaldığını ve yaygın bir dönüşüm oluşturmadığını vurgulamıştır. Bu noktada, Birinci Doğu Halkları Kurultayı'nda dile getirdiği görüşlerini yeniden teyit etmiştir. Ona göre, kadınların kamusal alanda yer almaları, erkeklerle eşit koşullarda çalıştıkları anlamına gelmemektedir. Kadının kamusal alandaki konumunu da ikiye ayıran Naciye Hanım, kırsal ve kentsel kadınlar arasında bir farklılık olduğunu savunmuştur. Köy kadınlarının tarihsel olarak tarımsal üretime erkeklerle birlikte katıldıklarını ve bu nedenle daha serbest hareket edebildiklerini belirtirken; kent kadınlarının, ataerkil yapının daha katı biçimde hissedildiği alanlarda daha fazla baskı altında olduklarını vurgulamıştır (Atasoy ve Bayülgen, 2018: 194-196). Bu kongrede, Naciye Hanım ile kardeşi İsmail Hakkı Yoldaş'ın önerileri doğrultusunda kadın hareketine ilişkin şu kararlar kabul edilmiştir:

4 Birinci Doğu Halkları Kurultayı'ndan sonra Türkiye Komünist Teşkilatlarının (TKT) Birinci Kongresi'ni gerçekleştirmek için hazırlıklarını yürütmüştür. TKT, Birinci Doğu Halkları Kurultayı için oluşturulan imkânlardan yararlandığı gibi Kurultay için Türkiye'den gelen delegelerin bir kısmı kongreye katılım sağlama imkânına erişmiştir. Bu kongrede TKT, parti haline dönüşmüştür (Aslan, 2007: 323). TKP'nin Birinci Kongresi, 10 Eylül 1920 tarihinde Bakü'de Kızıl Ordu Kulübü'nde açılmıştır. Kongreye rey-i tam sahibi 32, rey-i istişâri ile 42 âzâ iştirak etmiştir. Âzâ'nın büyük bir kısmı Türkiye'nin çeşitli yerlerinden gelmiştir. Kongre'nin açılış töreninde Azerbaycan İnkılâp Komitesi Reisi Neriman Nerimanof Yoldaş ile Azerbaycan Harbi Komseri Ali Haydar Karayef, Üçüncü Enternasyonal Merkezi Komite âzâsından Pavloviç, Stasova daha birçok davetli yoldaşlar hazır bulunmuşlardır (Mete Tunçay, 2019: 492). Birinci Doğu Halkları Kurultayı'na katılan Naciye Hanım, Bakü'de yapılan TKP'nin Birinci Kongresi'ne Trabzon Kadınlar Cemiyeti'ni temsilen arkadaşları Nebahat ve Remziye ile birlikte iştirak etmiştir. Yine Birinci Doğu Halkları Kurultayı'na katılan Fevziye ve Rabia ise Bakü Teşkilatı Kadınlar Şubesi namına kongreye katılım göstermiştir (TKP'nin Birinci Kongresi hakkında detaylı bilgi için bkz. Atasoy ve Bayülgen, 2018: 229-158).

“1) Tarihin hataları ve içtimâî hastalıkları kat’i surette tashih ve tedaviye karar veren Türkiye Komünist Kongresi, kadınlık âleminin kıymet ve ehemmiyetini takdir ederek lâyük olduğu dereceye is’adı için icap eden kat’i tedbirlere tevessül eder.

2) Beşeriyetten sınıf farkını kaldırmak şiarıyla ortaya atılan Komünistler, tabiatıyla kadınları cemiyetin içerisinde ibraç etmek gibi bir ikilik hatasını irtikâb edemez. Komünistler nasıl hazar yiyicileri mahvederek tam bir müsavat-ı hukukiye yaratıyorsa, kadınlık, erkeklığın farklarını da kaldırarak, hukuk ve vezaif cihetiyle hakiki bir birlik teşkilini kabul eder.

3) Türkiye’de kadınların hayat-ı umumiyeye daha serbestâne iştirak edebilmelerini temin için şimdiye kadar erkeklere tahsis edilmiş olan içtimâî müesseselerden kadınların da aynı hak ve selâhiyetle istifade edebilmeleri elzemdir.

4) Kadınlarla erkekleri yekdiğerinden ayrı bulundurmak, onları müessesat-ı içtimâiyyenin haricinde yaşatmak, kadınlarda anlayış kuvvetini yanlış yollara saptırmak ve bu yanlış telâkkiler kadını büsbütün geri bir hayat idamesine sebep olmuştur. Binaenaleyh, beşeriyetin diğér nüsfî olan kadınların erkeklerle müte vaziyen ve mütesaviyen hareket etmeleri ve lâyük oldukları tekâmülün temini için lüzumu kadar fedakârlıklar ihtiyar olunur.” (Atasoy ve Bayülgen, 2018: 196-198).

Naciye Hanım’ın hem Birinci Doğu Halkları Kurultayı’nda hem de TKP’nin Birinci Kongresi’ndeki talepleri incelendiğinde, kadın ile erkek arasında tam anlamıyla bir eşitliğin sağlanması gerektiği vurgusu görülmektedir. Bu yönüyle dönemin birinci dalga feminist hareketiyle benzer talepleri (çalışma hakkı, oy hakkı, eğitim hakkı gibi yasal eşitlik temelli haklar) paylaşıyor da söz konusu taleplerin yetersiz olduğunu belirtmektedir. Naciye Hanım yalnızca kadınların erkeklerle aynı haklara sahip olmasını değil, aynı zamanda bu eşitsizliği doğuran sınıfsal yapının ortadan kaldırılmasını da zorunlu görmektedir. Ona göre, kadınların “erkeğin seviyesine çıkarılması” ifadesi dahi meseleyi eksik kavramaktadır. Çünkü esas hedef, kadın ile erkek arasındaki farkları yaratan sosyoekonomik koşulların tamamen ortadan kaldırılmasıdır. Bu bağlamda Naciye Hanım’ın yaklaşımı, sınıf temelli bir eşitlik anlayışına dayanmakta ve sadece hak temelli değil, yapısal dönüşüme dayalı bir eşitlik perspektifi sunmaktadır.

Naciye Hanım’ın toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik bu perspektifi, TKP’nin kongre kararlarına da yansımıştır. Bu doğrultuda, cinsiyet

rollerinin ortadan kaldırılması, hukuki ve toplumsal yükümlülüklerde kadın-erkek eşitliğinin sağlanması, kadınların kamusal alanda etkin biçimde temsil edilmesi gibi yapısal dönüşümler kararlaştırılmıştır. Ayrıca kongrede kabul edilen programda kadın emeğine yönelik özel düzenlemeler de bulunmakta ve *“kadınların gece işlerinde çalıştırılmaması”* ve *“hamile kadınların 8 hafta doğumdan önce ve 8 hafta doğumdan sonra olmak üzere yevmiyelerin ödenmesi”* maddelerine yer verilmektedir (Ürün Yayınları, 1997: 21; Tunçay, 2019: 543).

TKP’nin kadın hakları alanında aldığı kararların temelinde, Lenin’in kadın emeğini koruma ve eşitleme amacıyla Sovyetler Birliği’nde uygulamaya koyduğu politikalar yer almaktadır. Lenin, kadınların çalışma koşullarının sağlığa zarar vermemesi için çeşitli düzenlemeler yapmış, sanayide ağır işlerde ve gece vardiyalarında kadın çalıştırılmasını yasaklamış, doğum izinleri sağlamış, kadın işçilerin küçük çocukları için kreşlerin açılmasını ve işyerlerinde emzirme için uygun alanların tahsis edilmesini zorunlu kılmıştır. Ayrıca emziren kadınlara çalışma saatleri içinde emzirme izni tanınmıştır (Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 2000: 131). Bu uygulamalar ile TKP’nin benzer kararları arasında açık bir etkileşim ve Lenin’in sosyal politikalarından ilham alma durumunun söz konusu olduğu düşünülmektedir.

Sonuç

1908–1923 döneminde Osmanlı ve erken Cumhuriyet toplumsal koşulları içinde gelişen sosyalist hareketlerin “kadın” meselesine yaklaşımı, Klasik Marksist teorinin temel tezlerini doğrudan referans almıştır. Engels, Marx ve Lenin gibi öncü teorisyenlerin kadın sömürüsü, özel mülkiyetin aile yapısına yansımaları ve kapitalist üretim ilişkilerinin cinsiyet temelli baskıyı nasıl pekiştirdiğine dair analizleri, Türk sosyalist grupların düşünsel çerçevesini etkilemiştir. OSF ve takip eden diğer örgütlerin programlarında, başlangıçta kadınların özgün taleplerine ilişkin somut düzenlemelerin eksikliği göze çarpmakla birlikte, 1912 Islahat Programı’nın yüzeysel de olsa toplumsal cinsiyet eşitliği yönünde atılan adımlar, dönemin sınırlı imkânlarına rağmen bir kırılma noktası olarak okunmaya açıktır. TSF’nin *İdrak* gazetesinde ve THİF bünyesinde yayımlanan metinlerde ise kadın emeğinin sömürüsü, fuhşun yapısal nedenleri ve aile içi görev dağılımının yarattığı çelişkiler, Marksist bakış açısıyla ele alınarak ekonomik temeldeki eşitsizliklerin altı çizilmiştir.

Birinci Doğu Halkları Kurultayı’nda ve TKP Birinci Kongresi’nde kadının ekonomik bağımlılığı ve toplumsal tutsaklığı vurgulayan konuşmalar, kadın-erkek eşitliğini salt yasal düzenlemelerle değil; sınıfsal ve yapısal dönüşümle

gerçekleştirebileceğini ortaya koymuştur. Kadın-erkek arasındaki gerçek eşitliği sağlayacak tek yol olarak sunulan “kapitalist üretim ilişkilerinin ortadan kaldırılması” tezi, bu dönemin kapsamlı Marksist kadın politikalarının özünü oluşturmıştır. Sonuç olarak 1908–1923 aralığında Türk sosyalist sol, kadının ezilmişliğini sadece bireysel veya ahlaki bir mesele olarak değil, kapitalist üretim ilişkilerinin doğrudan sonucu olarak tanımlamış, feminizmin hak temelli yaklaşımlarını eleştirmiş ve kurtuluşu ancak sınıf temelli devrimle mümkün görmüştür. Bu dönemde atılan sınırlı adımlar—örneğin gece çalıştırma yasağı ve doğum izinlerinin düzenlenmesi—Lenin’in Sovyet sosyal politikalarından doğrudan ilham almıştır. Bu yılların Marksist literatürde üretilen tartışmaları, Türkiye sosyalist hareketinde kadın-erkek eşitliğinin bir ekonomik dönüşüm meselesi olarak kavranmasının temellerini atmıştır. Bu anlayış, sonraki kuşak sosyalist ve feministlerin, kadın özgürlüğünü sadece yasal düzenlemelerle değil, sınıf dayanışması ve yapısal dönüşüm temelinde ele alan yaklaşımlar geliştirmeleri için gerekli zemini hazırlamıştır.

Kaynaklar

- Akal, E. (2008). *Kızıl Feministler Bir Sözlü Tarih Çalışması*. İstanbul: TÜSTAV.
- Akbulut, E. ve Tunçay, M. (2016). *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*. İstanbul: İletişim.
- Akdere, İ. ve Karadeniz, Z. (1994). *Türkiye Solu’nun Eleştirel Tarihi 1*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Aslan Y. (2007). *Birinci Doğu Halkları Kurultayı*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Atasoy, E. S. ve Bayülgen, M. (2018). *Türkiye Birinci Komünist Fırkası Birinci Kongresi (10-16 Eylül 1920)*. İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.
- Bebel, A. (2019). *Kadın ve Sosyalizm*. (Çev. Sertel, S ve Altınçekiç, S). İstanbul: Yordam Kitap.
- Birikim (8 Mart 2023). *Naciye Hanım’ın Doğu Halkları Kurultayı (1920) Konuşması*. Erişim adresi: <https://birikimdergisi.com/guncel/11289/naciye-hanim-in-dogu-halklari-kurultayi-1920-konusmasi>
- Bilim ve Sosyalizm Yayınları (2000). *Marksizm, Kadın ve Aile: Marx-Engels-Lenin*, Müller, J. (Çev. Ünalın, Ö). İstanbul: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar: Türkiye’de Siyasi İdeolojiler*. İstanbul: İletişim.
- Brown, H. A. (2016). *Marx’ta Toplumsal Cinsiyet Vê Aile*. (Çev. Rastgeldi, G.) Ankara: Dipnot.
- C. N. (2017). “Fuhuş” ve Fuhuşla Mücadele, *THİF Yayın Organı Yeni Hayat Mart-Eylül 1922* içinde (61-63), Erdem, H. İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.
- Cerrahoğlu, A. (1975). *Türkiye’de Sosyalizmin Tarihine Katkı*. İstanbul: May Yayınları.
- Çapanoğlu, M. S. (1964). *Türkiye’de Sosyalizm Hareketleri Vê Sosyalist Hilmi*. İstanbul: Pınar Yayınevi.
- Çetinkaya, D. ve Doğan, G. (2018). TKP’nin Sosyalizmi (1920-1990), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 8: Sol* içinde (275-338). Gültekingil, M. İstanbul: İletişim.
- Darendelioglu, İ. (1976). *Türkiye’de Komünist Hareketler*. İstanbul: Toker Yayınları.
- Elmalı Belediye Reisizade Ferruh Niyazi (15 Mayıs 1326 [1910]). Kadınlarımız arasında fıkı-i iştirak. *İştirak, Sayı: 14*, 209-211.
- Engels, F. (1987). *Ailenin, Özel Mülkiyetin Vê Devletin Kökeni*. (Çev. Somer, K.). Ankara: Sol Yayınları.
- Erdem, H. (2012). *Osmanlı Sosyalist Fırkası ve İştirakçi Hilmi*. İstanbul: Sel Yayıncılık.

- Eşref Kızı Nebahat (2022a). Anadolu kadınlığı ve komünizm-1, *Yeni Dünya Bakü Sayıları* içinde (25-27). Akal, E. ve Çulfaz, M. İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.
- Eşref Kızı Nebahat (2022b). Anadolu kadınlığı ve komünizm-2, *Yeni Dünya Bakü Sayıları* içinde (45-50). Akal, E. ve Çulfaz, M. İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.
- İdrak (28 Nisan 1335 [1919]). Türkiye Sosyalist Fırkası'nın Programı. *İdrak, Sayı: 1*, 1.
- İdrak (14 Temmuz 1335 [1919]). Sosyalizm Nedir?. *İdrak, Sayı: 25*, 2.
- İleri, R. N. (2007). *Kurtuluş 1 Mayıs 1919-Şubat 1920 Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası Organı*. İstanbul: TÜSTAV.
- Kollontay, A. M. (2022). *Sosyalist Mücadelede Kadınlar*. (Çev. Komünist Kadınlar). İstanbul: Yazılama.
- Leacock, E. B. (1981). *Myths of male dominance*. Chicago: Haymarket Books.
- Lenin, V. İ. (1975). *Toplumda kadının rolü üzerine* (Çev. Güneş, M.). İstanbul: Ürün Yayınları.
- M. S. (6 Temmuz 1335 [1919]). Sosyalizm 2. *İdrak, Sayı: 22*, 2.
- Naciye Hanım (1974). Doğu Kadının Kurtuluşu. *Yarına Doğru, Sayı: 10*, 3-4.
- Popova, N. (1999). *Sosyalizm Diyarında Kadın*. (Çev. Güneşdoğdu, M. ve Yarkın, İ). İstanbul: İnter.
- Rowbotham, S. (2014). *Kadınlar, Direniş ve Devrim*. (Çev. Öncü, S.) İstanbul: Yordam Kitap
- Sala, B. (2021). Türkiye Sosyalist Hareketinin Tarihsel Seyri: Dönemler, Gündemler Ve Konjonktürel Yönelimler. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 17(61), 12-33.
- Sacks, K. (1975). Engels revisited: women, the organization of production, and private property, *Toward an Anthropology of Women* içinde (211-234). Reiter, R. R. New York: Monthly Review Press.
- Sayılğan, A. (1976). *Türkiye'de Sol Hareketler*. İstanbul: Otağ Yayınları.
- Sertel, S. (2019). *Kadınlığa Dair 100. yılında Sabiha Sertel'in Büyük Mecmua Yazıları*. Erdem, H. İstanbul Sel Yayıncılık.
- Smith, S. (2016). *Kadınlar ve Sosyalizm*. (Çev. Bilen, E.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Tevetoğlu, F. (1967) *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960)*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Toprak, Z. (1977). Türkiye Sosyalist Fırkası'nın Bir Risalesi: Sosyalistlik Nedir?. *Toplum ve Bilim, Sayı: 1*, 124-139.
- Tunaya, T. Z. (1998). *Türkiye'de Siyasal Partiler cilt 1: İkinci Meşrutiyet Dönemi*. İstanbul: İletişim.

- Tunçay, M. (2019). *Türkiye’de Sol Akımlar 1908-1925 Cilt:1*. İstanbul: İletişim.
- Tunçay, M. (2022). *Solun Tarihine Düşülen Notlar*. İstanbul: İletişim.
- Ürün Yayınları (1997). *TKP Programları ve Mustafa Suphi Tezleri*. İstanbul: Ürün Yayınları.
- Vogel, L. (2015). *Marksizm ve Kadınların Ezilmişliği Birleştirici Bir Kurama Doğru*. (Çev. Çıdamlı, Ç.). Ankara: Notabene Yayınları.
- Zihnioglu, Y. (2018). Türkiye’de Solun Feminizme Yaklaşımı, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 8: Sol içinde (1108-1145). Gültekingil, M. İstanbul: İletişim.